

ықпалдастығында ғана дамитынын алға тартады, сондықтан индивидуалдық тілдің әлеуметтік сипатына көңіл бөлуді ұсынады [8: 71].

Тілдік тұлға белгілі бір тілдің иеленушісі ретінде өзінің ұлттық сәйкестілігін танытса, сол тілдің құрылымы мен нормаларының үдесінен шықпай отырып сөйлеуі кезінде немесе ойын жеткізуде қайбір жағдаятты саралаудағы өзіндік ойлау жүйесінің ерекшеліктері арқылы индивидуалдық сәйкестігін көрсетеді. Мысалы, анықталған контексте айтылған «Олар қазақша дұрыс түсінбейді немесе қазақша білмейді» сөйленісін бір тұлға қарым-қатынас орнату үшін қиындық туғызатыны тұрғысынан айтылды деп түсінсе, екінші бір тұлға олардың тілді білмеуіне орай айтылған кемсітушілік деп түсінеді. Жалпы бұл сипатта, яғни тұлғалардың қайбір жағдаятты саралаудағы әрқайсысының өзіне тән ойлау жүйесі олардың индивидуалдық сәйкестіліктеріне негіз болады. Бұл тұрғыда мына пікір орынды деп есептейміз: «Тіл өз иеленушілерінің психикалық және ойлау ерекшеліктерінің барлық көріністерін тіркейді» [2: 81].

Тұлғалардың қайбір жағдаятты өзінше

саралауы ғана емес, сонымен бірге орын алған жағдаятқа тітіркеніс (реакция) білдірулерінде де өзіндік дағдылары қалыптасқан. Мұнда тітіркеніс білдірудің әрекет түрінде ғана емес сөз арқылы да жеткізілетіні біздің назарымызды әсіресе аударады.

1. Хойер Г. Антропологическая лингвистика // Зарубежная лингвистика. М., 1999. Т.2. с. 44 – 67.
2. Наумов В.В. Лингвистическая идентификация личности. – М.: КомКнига, 2006. – 240 с.
3. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку // Зарубежная лингвистика. М., 1999. Т.1. с. 58 – 106
4. Даниленко В. П. Общее языкознание. Курс лекций. 2-е изд. – Иркутск, 20037
5. Өтеш Қырғызбай. Ерте отырған баланың көзіндегі нұрды көрдім // Алматы ақшамы газеті, 21 наурыз, 2010 №33-34 (4125).
6. Гумбольдт В.фон. Избранные труды по языкознанию. 2-ое изд. М., 2001
7. А.Әбсадықов. Әкімге еріп ғарышкерді «ғайбаттады» // Жас алаш, №106,4.IX.2004.
8. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. М., 1963. Т. 1-2. Т.2

* * *

В статье рассматриваются психологические особенности носителя языка в процессе его речевой деятельности и их роль в определении национальной принадлежности языковой личности.

Ғ. Ж. Тұңғышбаева

«ПРАГМАТИКА» ҰҒЫМЫНЫҢ МАҒЫНАСЫ МЕН ҚОЛДАНЫЛУ АЯСЫ

Зерттеу бағыты ретінде прагматика шамамен 1960-1970 жылдарда тілдің толық моделі семантикалық жағынан ғана емес, оның қызметі прагматикалық жағынан да қарастырылуы қажет екендігі белгілі болып, тілдің толық моделін жасауды енгізуден пайда болған. Осыдан тілдің семантикалық және прагматикалық жақтарын бір теория аумағында бірге қарастыру шарты анықталды. Осыған орай тілге анализ жасауда жаңа қырынан қарастыру ерекшелігін В.В.Петров: «резкий поворот к изучению реальных условий функционирования языка, его прагматических аспектов», -деп анықтайды [1; 4]. «Прагматика» сөзінің лингвистикаға келуін Т.В.Булыгина 1970 жылдарға шамалап, лингвистикалық прагматиканың қарқынды дамуын тілдердің прагматикасы бойынша халықаралық симпозиум өткізу кезеңімен байланыстырады [2; 333].

Прагматика термині лингвистикалық қол-

даньсқа нақты енгенімен, оның мағынасы мен қолданысы әркілі болып отыр. «Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики» еңбегінде: «Прагматика является одним из тех слов, которые создают впечатление, что их содержание определено, хотя это не соответствует практике их употребления. На самом деле прагматика представляет собой область лингвистических исследований без каких либо четких границ. Прагматика как аспект изучения вообще пронизывает все уровни языка», -деген пікір айтылады. Яғни, прагматика сөзінің аясы кең, оған лингвистика саласының зерттелімдерінде шек жоқ. Прагматика зерттелім аспектісі ретінде барлық тілдік деңгейде қарастырылатындығын айта отырып, прагматиканың қазіргі жағдайын: «представляет собой междисциплинарную проблемную область, в которой «задействованы» практически все лингвисти-

ческие, многие лингвофилософские, социологические, психологические, этнографические и некоторые кибернетические (связанные с созданием искусственного интеллекта) направления. Интерес к прагматике во многом определяется тем, что в ее рамках обеспечивается возможность проведения содержательного диалога между представителями различных областей знаний» [3; 13], - деп түсіндіреді. Қазіргі жағдайда прагматика пәнаралық мәселе аймағын да қарастырады, соның ішіне барлық лингвистикалық, лингвофилософиялық, социологиялық, психологиялық, этнографиялық бағыттар да кіреді. Прагматиканың қызықтыратын жағы, көбіне оның аясында түрлі білім саласының өкілдері арасында мағыналы диалогтың жүру мүмкіндігі туады.

Прагматикада әртүрлі бағыттың: контекстік семантиканың, сөйлеу актінің теориясы, мәтін лингвистикасы, референция теориясы және тағы басқалардың қарастыратын мүддесі бірігеді. Тіпті оның шекарасының кеңеюі сондай, ол стилистика, социолінгвистика сияқты т.б. өзіндік тарихы бар салаларға да кіреді.

Стилистикалық зерттеудің прагматикалық аспектісі эмпатияны танып - білумен де байланысты. «Эмпатия» термині лингвистикаға психология ғылымынан алынған. Эмпатия дегеніміз - өзге адамдардың танымдық ортасына ене білу және түсіну, көңіл-күйін сезе білу, қабілеті [4]. Эмпатия (*лат. Empatheia* - әсерлену) - өзге адамдардың жан-дүниесінің сыры мен күй-жайын білу қабілеттілігі және оған жанашырлық білдіру. Эмпатия адам бойында жиі кездесетін, өзіндік мән-мағынасы бар ерекше сезім. Эмпатияның айқын көрінісі – сәйкестендіру, адамдар біреулер қайғы-қасіретті жағдайлар мен қиыншылықтарға ұшырағанда, оларға жанашырлық білдіріп, солардың ауыр психологиялық жай-күйін өз басынан кешіргендей халде болуы.

Эмпатияны алғаш америкалық психолог Э.Титченер (1867-1927) ашып көрсетті. Ол философиядағы ұнату сезімінің теориялық негіздеріне сүйене отырып, жанашырлық сезімнің эмоциялық, салыстыру мен ұқсату тәсілдерімен түсіндірілетін танымдық (когнитивтік) және адамның жанкүйзелісіне душар болу, себептерін алдын ала сезе білу сияқты түрлері болатынын көрсетті [5; 248].

Прагматика коммуникативтік қызметке әсер ететін тілдің қолданылуын зерттейтін бағыттарда қарастырылады.

Семиотиканың негізін қалаушы Ч.Моррис прагматиканы тілдік таңба мен оны қол-

данушысының арасындағы қарым-қатынасты зерттейді деп анықтайды [6; 3]. Ч.Мористің көзқарасын лингвистикалық тұрғыдан әрі қарай тілші ғалымдар жан-жақты дамытады.

И.П.Сусов прагматиканы семиотика пәні немесе семиотика саласының бірі ретінде адам қызметінде белгілерді зерттеуде делдалдық ролін сипаттайтынын айтады. Осы сияқты пікірлерді семиотикаға қатысты еңбектерден және лингвистикалық анықтағыштардан да кездестіруге болады. Прагматика ұғымын Л.А.Новиковтың: «изучение отношения говорящих (пишущих) к знакам, к их использованию, и исследование воздействия знаков на людей» [7; 54], немесе О.С.Ахманованың: «один из планов или аспектов исследования языка, выделяющий и исследующий единицы в их отношении к тому лицу и лицам, которые пользуются языком» [8; 344], - деген анықтамаларын салыстыруға болады. Яғни Л.А.Новиков пен О.С.Ахманова прагматика ұғымын тіл таңбаларын қолданушыға қатынасын және сол таңбаның адамға әсерін зерттейтін аспектіге жатқызады.

Прагматика сөзі тілдік таңбаларға адамның қатысын зерттеуші пән ретіндегі көзқарас жан-жақты тараған. Прагматика туралы кеңірек түсінік Р.Столнейкердің, ДЖ.Лич, Дж.Юла тағы да басқа зерттеушілердің еңбектерінен көруімізге болады:

«Прагматика – это наука, изучающая язык в его отношении к тем, кто его использует.» (Stalnaker 1972);

«Прагматика – это изучение отношений между лингвистическими формами (сущностями) и пользователями этих форм» (Yule 1996:4);

Прагматика есть «изучение значения в отношении к речевым ситуациям» (Leech 1983:6);

Прагматика определяется также как «наука о языке в контексте, или иначе, наука о контекстуальности языка как явления» (Parret 1974,1980) [9;20].

Осы берілген анықтамалардан прагматиканың тілді қолданушыға қатысын зерттейтін, лингвистикалық формалар арасындағы қатынасты және осы формаларды қолданушыларға қатынасын, мағынаның сөйлеу ситуациясына қатынасын зерттейтін, сондай-ақ, контекстегі тілді зерттейтін ғылымның бір саласы екенін білеміз.

И.П.Сусовтың берген анықтамасында прагматиканың қызметі жағынан түсінік беріледі. Ол: «Прагмалингвистика может быть определена как частная область языкознания,

исследующая использование людьми естественного человеческого языка в качестве орудия социального действия и взаимодействия в условиях конкретных ситуаций общения на основе специальной системы правил, постулатов и стратегий. Это своего рода грамматика речевого поведения человека в обществе», - деген. Яғни, ғалым прагматиканы тіл білімінің бір саласы ретінде адамның тілді әлеуметтік қатынаста және нақты бір жағдайларда қолданылу шартын зерттейтін, адамның сөйлеу әрекетінің грамматикасы деп тұжырымдайды. Жоғарыда айтылғандармен қоса И.П.Сусов прагмалингвистикаға сөйлеу немесе сөйлеу әрекетіне қатысты психологиялық және тілдік қатынастың әлеуметтік шарттына, ал негізгісі белгілі бір мақсатта, уәжі бар арнайы тілдік құралдарды адамның қарым-қатынас жасауында қолдануды қарастыратын саланы жатқызады [10; 5].

Прагматиканың негізгі мәні - тілдік факторларды адам қызметіндегі аспектіде зерттеу. Э.С.Азнаурова прагматика ұғымының кеңдігі осы лингвистикалық бағытта қарастырылатын тақырып пен мәселенің шашыраңқы болуына әкелді дейді [11; 10].

Қазіргі қазақ тіл білімінде де прагмалингвистика саласы да үлкен қарқынмен даму үстінде. Мәселен, З.Ш.Ерназарованың «Сөйлеу тілі синтаксисінің прагмалингвистикалық аспектісі» атты жан-жақты жазылған монографиясын қазақ тіл білімінің прагматика саласына қосылған үлкен үлес деуге болады [12]. Сондай-ақ, М.К.Мурзағалиева, Ф.З.Жақсыбаева, Н.Е.Савчиц, Д.Б.Бекзат, С.С.Искакова, Е.Б.Тяжина және т.б. қазақстандық лингвистикадағы бір-қатар зерттеуші мамандар өз ғылыми еңбектерін прагматика мәселесінің әртүрлі қырларынан қарастыруға арнаған.

С.С.Искакова «Қазақ терминдерінің прагматикалық қызметі» атты диссертациялық еңбегінде прагматика – сөйлеушінің тілдік таңбаға қатынасын зерттейтін семиотиканың бір бөлімі дей келіп, прагматиканың әдіснамалық аппараты аталған зерттеудің негізгі ұстанымдарын түзету үшін пайдаланады дейді. Былайша айтқанда, терминологиялық лексика көркем әдебиеттің функционалдық стилінің мәтініне енгенде терминологиялық сипатын жоғалтып, мәнмәтінде мағыналық реңкке ие болып қана қоймай, бүтіндей алғанда ойды білдірудің коммуникативтік мақсатына жету үшін де өз үлесін қосады, деп түсіндіреді [13; 192].

З.К.Темиргазина лингвистикалық прагматика – коммуниканттардың қатысым актісінде

тілді қолдану шарттарын зерттейтін ғылым екенін айтады [14; 54].

З.Ерназарова прагмалингвистиканы тілдің негізгі құралы қызметін сөйлеуші және тілдік таңба арасындағы байланысты басшылыққа ала отырып зерттейтін тіл білімінің саласы деп тұжырымдайды [12; 34].

Тілші ғалымдардың көзқарастарында прагматиканың (прагмалингвистика, лингвистикалық прагматика, прагматикалық лингвистика) лингвистикалық мәні әр түрлі сипатталуын А.А.Мацлер бұл пікірлердің бәрі де тілді «өзі ішінде өзі үшін» емес, қарым-қатынас құралы ретінде қарастырылатындығын, және тілдік қатынастың прагматикасын тілдік таңбалардың қарым-қатынасынан емес, қатысымға қатысушы адамдардың қарым-қатынас аясынан іздеу керектігін түсіндіреді [15].

Қарым-қатынас пен сөйлеу әрекеті – прагматиканың бір-бірінен ажырамас бөлігі. Прагматикалық сөйлеу әрекетінің негізінде адамдардың бір-біріне тіл арқылы ықпал ету, әрекетке итеру ұғымдары жатады. Бұл ұғымдар қарым-қатынасқа қатысушы коммуниканттардың мақсатынан туындайды. Демек, сөйлеу әрекетін тудыратын – сөйлеушінің мақсаты. Жалпы қайсыбір сөйлесімнің прагматикасы болмасын, нақты жағдайдағы адамдардың қандай мақсатпен сөйлеп тұрғанын анықтауды мақсат тұтады [16; 57].

Прагматиканың мағынасына көзқарастың көптігі басқа себептермен қатар, жалпы коммуникативтік жағдайларда тілдік емес компоненттердің арасындағы қатынас пен олардың әр түрлі бағалануы да жатады. Прагматиканың кейбір анықтамаларында белгілі бір аспектілердің бөлінуі мен нықтылануына көңіл бөлінді, айталық олардың жетістігінің шарты мен мақсатына көңіл бөлінуі мүмкін. Мысалы, Г.В.Колшанский «Прагматика языка» еңбегінде: «коммуникативный аспект языка, ориентированный на исследование конечного итога – эффекта языковой коммуникации может быть назван прагматикой языка как его интегральная характеристика в плане взаимного воздействия коммуникантов в процессе общения» [17; 4], - деген. Бұл анықтамада акцент коммуникацияның соңғы қортындысына, яғни прагматиканың әсер етуші қызметіне жасалады. Кейбір зерттеушілер негізгі рольді адресант факторына, кейбірі адресат факторына үшіншілері – экстралингвистикалық контекстке, төртіншілері прагматиканың негізін сөйлемелік мақсатын зерттеуде және тілдік құбылысты адресанттың мақсатты құрылған, мақсатты бағытталған

қызметімен байланыстыра зерттеуде қарастырады. С.С.Искакова лингвистикалық прагматика «таңба мен пайдаланушының» барлық қырын зерттеумен айналысатындықтан, оның зерттеу пәніне сөйлеу субъектісімен (сөйлеуші, адресант), адресатпен (реципиент, қабылдаушы) байланысты, қарым-қатынас ситуацияларындағы, коммуникацияларындағы өзара байланыстары тәрізді көптеген мәселелер жататындығын айтады [13; 192].

Әртүрлі деңгейдегі бірліктердің қызметін прагматикалық аспектіде зерттеу, қарастырып отырған бірліктердің коммуникативтік қасиетінің мәнінде прагматика туралы айтуға мүмкіндік береді. «Сөздің прагматикасы», «сөйлемнің прагматикасы» және т.б. айтқанда, біріншіден, белгілі бір прагматикалық жағдайда тілдің қолданылу ерекшелігі мен оның қызметінің шарттары, екіншіден, контексте әртүрлі прагматикалық тұрғыда ықпал етумен мағыналарды шығару ескеріледі. Бірінші жағдайда «сыртқы прагматика» туралы айтуға болады, ал екінші жағдайда – «ішкі прагматика» туралы айтуға болады..

Егер семантика объектіні танып, суреттесе, прагматика сол объектіні адам әрекетінде субъект ретінде қарастырады. Яғни прагматика тілдік бірлікті қандай мақсатта қолданғандығын, не айтпақ болғандығын қарастырады. Сөйтіп семантика мен прагматиканың ерекшеліктері көрінеді.

Бірліктерді таңдау және оны қолдану, қолданушылардың оған қатынасы, сөйлесу жағдайына және коммуниканттардың арасындағы қарым-қатынасына байланысты. Сондақтан, да Г.В.Колшанский: «прагматику речевого общения скорее всего искать не в сфере взаимоотношений языковых знаков, а в сфере взаимоотношений людей, участвующих в коммуникации», - деп сөйлеу қатынасындағы прагматиканы тілдік бірліктердің қарым-қатынасынан емес, адамдардың қарым-қатынасынан, коммуникацияға қатысушылардан іздестірген жөн екенін түсіндіреді.

Тілдік бірліктерді адам ойын жеткізуде қолдануы, өзін, тұлғалық сипатын, пікірлесушіге қатынасын көрсету үшін қандай тілдік жүйені қолданатындығы туралы сұрақтарды зерттеу, яғни, прагматикаға қатысты сұрақтарды

зерттеудің мәні зор. Айтылғандарды қорыта келгенде тілде, лексикада адамға қатысты факторларды айқындау үшін, міндетті түрде әлеуметтік, мәдени, этникалық, психологиялық, және қолданушының басқа да сипатын, культурологиялық деректерді келтіру, семантика, прагматика, прагмасемантиканы түсінуге қажеттілерді ескереді.

1. Петров В.В. От философии языка к философии сознания. (Новые тенденции и их истоки) // Философия, логика, язык. –М.: Прогресс, 1987 –С.3-17

2. Булыгин Т.В. О границах и содержании прагматики // Изв. АН СССР. Сер. Лит.и яз. -198. –Т.40. -№4. –С. 333-342.

3. Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики.- М.:ИНИОН, 1984. -222с.

4. Николаева. Т.М. Эмпатия//БСЭ, Языкознание -гл. Ред. В.Н.Ярцева. -2.-е изд. М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. -685с.

5. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі. Педагогика және психология. –Алматы: Мектеп, 2002. – 256б

6. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категория прагматики // Новые в зарубежной лингвистике. Вып. 16 –М., 1985. стр. 3-42.

7. Новиков Л.А. Семантика русского языка. -М., 1982. -272с.

8. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –М.: Советская энциклопедия, 1966. -608с.

9. Горшунов Ю.В. Прагматика аббревиатуры. Дис. Док. Р. Филол. Наук. МГУ. Москва, 2000. -303с.

10. Сусов И.П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы. // Прагматика и семантика синтаксических единиц. –Калинин, 1984. –С. 3-12.

11. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова. – Ташкент: Фан,1988. -183с

12. З.Ш.Ерназарова Сөйлеу тілі синтаксисінің прагматикалық аспектісі. Алматы, 2001. -193 б.].

13. С.С.Искакова. Қазақ терминтаңымының когнитивтік-прагматикалық аспектісі: филол. Ғыл. Док. –Алматы, 2008. -354б

14. Темиргазина З.К. Оценочные высказывания в русском языке. –Павлодар, 1992. -270с

15. А.А.Мацлер. Прагматика коммуникативных единиц. –Кишинев, 1990 -103б

16. Е.Б.Тяжина. Прагматический аспект междометий. (на материале казахского и французского языков): дис. ... канд. Филол. Наук. –Алматы, 2006. -150с

17. Колшанский Г.В. Прагматика языка // Сб. Науч. Тр. МГПИИЯ. –М., 1980. –Вып. 151. –С. 3-8

18. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. –М.: Наука, 1984. -139с.

В статье рассматривается значение понятия прагматики и его сфера применения.

In this article consider meaning of pragmatic concept and it's using.